

Зигмунд Фройд

ОТВЪД ПРИНЦИПА НА УДОВОЛСТВИЕТО
(1920, г.)

I

В психоаналитичната теория ние без колебание приемаме, че душевните процеси автоматично се-регулират от принципа на удоволствието, т. е. според нас те всеки път се предизвикват от едно неприятно напрежение и протичат така, че крайният им резултат да бъде неговото спадане или, с други думи — премахване на неудоволствието или създаване на удоволствие. Когато разглеждаме изследваните от нас душевни процеси от тази гледна точка, ние въвеждаме в нашата работа икономическия аспект. Смятаме, че такъв подход, който наред с топичния и динамичния аспект се опитва да отдаде дължимото и на този икономически аспект, е възможно най-цялостният в настоящия момент и заслужава да бъде наречен *метапсихологичен*.

При това за нас не представлява интерес да изследваме доколко формулирането на принципа на удоволствието ни е доближило или присъединило към определена, исторически утвърдена философска система. До подобни спекулативни допускания ни водят усилията ни да опишем и обясним всекидневните наблюдения в нашата сфера на работа. Приоритетът и оригиналността не сядат към целите на психоаналитичната дейност, а впечатленията, въз основа на които е формулиран този принцип, са толкова очебийни, че е невъзможно да бъдат подминати. Затова пък бихме били много благодарни на една философска или психологична теория, ако тя ни обясни значението на тези толкова властни усещания за удоволствие или неудоволствие. За жалост в това отношение не ни се предлага нищо подходящо. Това е най-тъмната и недостъпна сфера на душевния живот и след като е невъзможно да не я засегнем, мисля, че най-широко формулираното предположение за нея ще бъде най-доброто. Взехме решение да разглеждаме удоволствието и неудоволствието във връзка с размера на наличната необвързана енергия в душевния живот, в смисъл че неудоволствието съответства на нейното увеличаване, а удоволствието — на намаляването ѝ. При това не си представяме никакво елементарно отношение между силата на усещанията и свързаните с тях изменения, най-малкото пък при целия опит на психофизиологията — някаква пряка пропорционалност; решаващ за усещането вероятно е размерът на намалението или увеличението за единица време. Експериментът навярно би постигнал нещо повече по отношение на тези проблеми, за нас, психоаналитиците, по-нататъшното задълбочаване в тях не е препоръчително, докато липсват съвсем конкретни наблюдения, които да ни ръководят.

Но не можем да не се развълнуваме, откривайки, че един толкова проницателен учен като *Г. Т. Фехнер* е застъпвал за удоволствието и неудоволствието схващане, съвпадащо по същество с това, което ни наложи психоаналитичната работа. Твърдението на Фехнер се съдържа в краткото му съчинение «Някои идеи относно историята на сътворението и развитието на организмите», 1873 г. (раздел XI, допълнението, с. 94), и гласи: «Тъй като съзнателните подтици винаги са свързани с удоволствие или неудоволствие, то удоволствието и неудоволствието могат да се разглеждат в психофизично отношение като състояния на стабилност или нестабилност; тук може да се издигне една хипотеза, която на друго място ще развия по-подробно — че всяко прехвърлящо прага на съзнанието психофизично движение е носител на удоволствие, когато се доближава в определена степен до състоянието на пълна стабилност, и на неудоволствие, когато в определена степен се отклонява от него, а между тези две граници, които можем да наречем качествени прагове на удоволствието и неудоволствието, лежи диапазон на естетическа индиферентност. . .»

Фактите, - които ни накараха да повярваме, че принципът на удоволствието господства в душевния живот, доведоха и до предположението за стремежа на душевния апарат да поддържа количеството на своята енергия възможно най-малко или поне постоянно. Това е същото, само че формулирано по друг начин, защото ако работата на душевния апарат е насочена към поддържане на малко количество енергия, то всичко, което допринася за повишаването ѝ, ще се възприема като дисфункционално, като неудоволствие. Принципът на удоволствието произтича от принципа на константността; фактически принципът на константността е формулиран въз основа на фактите, които ни накараха да приемем принципа на удоволствието. Ако обсъдим нещата по-задълбочено, ще установим, че предполагаемият от нас стремеж на душевния апарат може да се подведе като специален случай под Фехнеровия принцип за *тенденцията към стабилност*, с който Фехнер свързва усещанията за удоволствие и неудоволствие.

Трябва обаче да кажем, че всъщност е неправилно да се говори за властване на принципа на удоволствието върху хода на душевните процеси. Ако беше така, то огромната част от душевните явления трябваше да е съпроводена с удоволствие, а всеобщият опит решително противоречи на този извод. Единственото възможно положение е в душата да съществува силна тенденция към принципа на удоволствието, на която обаче се противопоставят някои други сили или състояния, тъй че крайният резултат невинаги съответства на тази тенденция. Сравнете забележката на Фехнер по аналогичен повод (пак там, с. 90): «Но тъй като стремежът към целта още не означава нейното постигане, а и по принцип тя е постижима само приблизително. . .» Ако сега се обърнем към въпроса, кои обстоятелства биха могли да попречат на принципа на удоволствието да се осъществи, ще стъпим отново на позната и сигурна почва и ще разполагаме с изобилие от аналитични

наблюдения за намирането на отговора.

Първият случай на такова потискане на принципа на удоволствието ни е познат като закономерен. Знаем, че за този принцип е характерен един първичен начин на функциониране на душевния апарат и че той е поначало непригоден, дори опасен за адаптацията на организмите към тежестите на външния свят. Под въздействието на азовия нагон към себесъхранение принципът на удоволствието се заменя с *принципа на реалността*, който, без да изоставя получаването на наслада като крайна цел, все пак изисква и успява да наложи отлагане на задоволяването, отказ от някои негови варианти и временно изтърпяване на неудоволствие по дългия път към удоволствието. Но принципът на удоволствието за дълго остава начин на функциониране на трудните за «възпитаване» сексуални нагони и често успява да надделее над принципа на реалността, било при тези нагони, било в самия Аз, навреждайки с това на целия организъм.

Без съмнение обаче замяната на принципа на удоволствието от принципа на реалността може да обясни само малка, и то не най-силната част от неудоволствените преживявания. Друг, не по-малко закономерен източник на неудоволствие са конфликтите и разцепленията в душевния апарат през периода, в който Азът търпи развитие към по-висша степен и на организираност. Почти цялата енергия, изпълваща апарата, произлиза от привнесените нагонни пориви, но не всички от тях имат достъп до всяка една фаза на развитие. В хода на развитието отделни нагони или нагонни компоненти се оказват несъвместими в своите цели или изисквания с останалите, които успяват да се включат в завършената организация на Аза. Чрез процеса на изтласкването те се отхвърлят от тази цялост, задържат се на по-ниските етапи от психичното развитие и на първо време се откъсват от възможността за задоволяване. Ако впоследствие им се удаде по обиколни пътища да се доберат до пряко или заместително задоволяване, нещо, което лесно става с изтласканите сексуални нагони, то този успех, който иначе би бил една възможност за наслада, се възприема от Аза като неудоволствие. В резултат от стария, завършил с изтласкване конфликт принципът на удоволствието е успял да извърши нов пробив именно докато някои нагони са работели в съответствие с него за получаването на нова наслада. Подробностите на процеса, при който изтласкването превръща една възможност за наслада в източник на неудоволствие, още не са напълно изяснени или е трудно да бъдат ясно представени, но несъмнено всяко невротично неудоволствие от този вид представлява удоволствие, което не може да се почувства като такова¹.

Двата посочени тук източника на неудоволствие далеч не изчерпват множеството на нашите неприятни преживявания, но за останалата част, струва ми се, можем да кажем, че не отрича господството на принципа на удоволствието. По-голямата част от неудоволствието, което изпитваме, е свързано с възприятието — или с възприемания напор на незадоволени нагони, или с външни възприятия, които са сами по себе си неприятни или пък създават неприятни очаквания в душевния апарат, определят се от него като «опасност». Реагирането на тези нагонни изисквания или заплахи, което представлява същинска дейност на душевния апарат, логично произтича от принципа на удоволствието или от модифициращия го принцип на реалността. Ето защо не изглежда нужно да приемаме по-нататъшни ограничения на принципа на удоволствието, макар че тъкмо изследването на душевните реакции спрямо външните опасности добавя нов материал и нови въпроси към разглеждания тук проблем.

II

Отдавна е описано едно състояние, което настъпва след тежки механични сътресения, железопътни катастрофи и други свързани с опасност за живота нещастия и се нарича «травматична невроза». Ужасната, току-що приключила война породила голям брой такива заболявания, но поне сложи край на изкушението те да се обясняват с органични увреждания на нервната система в резултат на механично въздействие. Картината на травматичната невроза се доближава до хистерията с изобилието от аналогични двигателни симптоми, но обикновено я надминава със силно изразените признаци на душевно страдание, подобни на тези при една хипохондрия или меланхолия, и с доказателствата за много по-цялостно отслабване и разрушаване на душевните функции. Още не е постигнато пълно разбиране нито на неврозите от войната, нито на травматичните неврози в мирно време. При породените от войната неврози картината, от една страна, се изяснява, а, от друга пък, затруднява от обстоятелството, че същите симптоми понякога възникват и без участието на груба външна сила; в обикновената травматична невроза се открояват две черти, от които могат да тръгнат разсъжденията. — първо, че основна тежест в етиологията има моментът на изненадата, на уплахата и, второ, че когато той е съчетан с нараняване, това обикновено противодейства на възникването на неврозата. Уплахата, страхът, тревогата неправилно се използват като синоними; те могат добре да се разграничат по отношението им към заплахата. Тревогата означава състояние на очакване, на заплаха и подготовка за нея дори когато не се знае каква е тя; страхът изисква определен обект, от който се боим, а уплахата е състоянието, в което изпадаме, когато ни връхлети непредвидена опасност; тук е важен моментът на изненадата. Не мисля, че тревогата може да породила травматична невроза, в нея има, нещо, което предпазва от уплаха, а с това и от неврозата на уплахата. По-късно ще се върнем към това твърдение.

Изследването на сънищата може да се разглежда като най-надеждния път към опознаването на дълбинните

¹ Най-същественото като че ли е това, че удоволствието и не¹ удоволствието като съзнавани усещания са свързани с Аза.

душевни процеси. Характерно за сънищата при травматичната невроза е, че отново и отново връщат болния в ситуацията на злополуката, от която той се събужда с нова уплаха. Странно е, че това не поражда учудване. Смята се, че то е доказателство за силата на впечатлението от травматичното преживяване. Болният бил, тъй да се каже, психически фиксиран върху травмата. Такива фиксации върху преживяването, сложило начало на болестта, са ни отдавна познати от хистерията. През 1890 г. *Бройер* и *Фройд* изказаха твърдението, че хистеричите страдат главно от реминисценции. *Ференци* и *Зимел* също можаха да обяснят някои двигателни симптоми при военната невроза с фиксация върху момента на травмирането.

Не ми е известно обаче страдащите от травматична невроза да се занимават особено много със спомени за злополуката в будно състояние. Те по-скоро се мъчат да не мислят за нея. Ако приемаме за естествено нощният сън да ги пренася отново в болестотворната ситуация, ние схващаме погрешно неговата същност. На нея би съответствало повече сънят да рисува на болния картини от времето, когато е бил здрав, или от очакваното му оздравяване. Ако не искаме сънищата на травматичните невротичи да разклатят убеждението ни в тенденцията на сънуването да осъществява желанието, остава ни единствено да приемем, че при това състояние и функцията на съня, както много други, е разстроена и отклонена от същинските си цели, или пък да си спомним загадъчните мазохистични тенденции на Аза.

Предлагам сега да изоставим неясната и мрачна тема за травматичната невроза и да изследваме работата на душевния апарат при едно от най-ранните му нормални занимания. Имам предвид детската игра.

Различните теории за детската игра съвсем наскоро бяха разгледани от *С. Пфайфер* в «Имаго» (V, 4) и преченени от аналитична гледна точка; тук мога да препратя читателя към тази работа. Теориите се опитват да отгатнат мотивите на играта, без да поставят на първо място икономическия аспект, удоволствието. Като не претендирам за цялостно обяснение на тези явления, аз се възползвах от откритата ми се възможност да анализирам първата самостоятелна игра на едно момченце на година и половина. Това бе нещо повече от повърхностно наблюдение, защото няколко седмици живях под един покрив с детето и родителите му и трябваше да мине доста време, докато ми се открие смисълът на загадъчните му, повтарящи се действия.

В интелектуалното си развитие детето не беше кой знае колко напред. На година и половина то произнасяше малък брой разбираеми думи, като си служеше и с още няколко натоварени със смисъл звука, разбирани от близките му. Но то имаше добър контакт с родителите си и с единствената прислужничка; хвалеха го за «приличното» му държане. Не безпокоеше родителите си през нощта, спазваше съвестно забраната да пипа някои предмети и да влизай някои помещения, а главното — никога не плачеше, когато майка му отсъстваше с часове, макар да беше нежно привързано към нея — тя не само го беше хранила сама, но го беше гледала без чужда помощ. Та това послушно дете от време на време проявяваше дразнения навик да хвърля далеч от себе си в някой ъгъл на стаята или под леглото всички попаднали му дребни предмети, тъй че събирането на играчките му често не беше лесна *работа*. При това то съпровождаше изражението си на интерес и задоволство с дълго, протяжно «я — я», което според единодушното мнение на майката и наблюдаващия не беше междуметие, а означаваше «няма». Най-сетне стигнах до заключението, че това е игра и че детето използва играчките си само за да играе с тях на «отсъствие». Един ден направих наблюдението, което потвърди мнението ми. Детето притежаваше една дървена макарата, около която беше навит канап. Нито веднъж не му дойде наум да я влачи след себе си по пода като количка; вместо това то много сръчно хвърляше макарата, държейки я за канапа, отвъд покритата със завески преграда на креватчето, тъй че тя изчезваше от погледа му, произнасяше своечесто многозначително «я — я» и отново я измъкваше за канапа, приветствайки появата ѝ с радостно «ето». Това беше цялата игра, изчезване и появяване, но обикновено виждахме само първата ѝ част и тя се повтаряше неуморно, макар че втората несъмнено доставяше по-голямо удоволствие².

Сега тълкуването на играта вече беше близко до ума. Тя бе свързана с голямото културно постижение на детето, с отказа от нагонно задоволяване — приемането на майчиното отсъствие без съпротива. Детето се обезщетяваше за това, разигравайки същото изчезване и появяване с достъпните му предмети. За афективната стойност на играта е, разбира се, без значение дали детето я е измислило само, или тя му е била подсказана от *нещо*. Ние ще насочим вниманието си към друг момент. Невъзможно е отсъствието на майката да е било приятно или дори само безразлично на детето. Тогава как се съчетава с принципа на удоволствието фактът, че то повтаря неприятното преживяване под формата на игра? Може би някой ще отговори, че отсъствието трябва да се изиграе като необходимо условие за радостното събитие на завръщането, че последното е същинската цел на играта. Но това се отрича от наблюдението, че първият момент, изчезването, се разиграва самостоятелно, и то несравнимо по-често от цялата игра с радостния ѝ край.

Анализът на един отделен случай не позволява сигурно заключение. При непредубедено наблюдение се създава впечатлението, че детето е превърнало това преживяване в игра по друг мотив. Първоначално то е било пасивна жертва на събитието и сега се поставя в активна роля, повтаряйки го като игра, макар да е неприятно. Това желание би могло да се припише на един нагон към овладяване, за който е без значение дали споменът е

² Това тълкуване се потвърди окончателно от едно Друго наблюдение. Един ден, когато майката беше отсъствала доста часове, тя бе посрещната със съобщението «беби я-я», на първо време непонятно. Скоро обаче се оказа, че по време на дългото си усамотение детето бе намерило начин само да изчезва. Беше открило образа си в стигащото почти до пода огледало и лягаше на земята, така че отражението му да го «няма».

бил приятен или не. Но можем да опитаме и друго тълкуване. Възможно е захвърлянето на предмета, така че да изчезне от погледа, да представлява задоволяване на един потиснат в живота отмъстителен импулс спрямо майката за това, че е изоставила детето, със значението: Махай се, не ми трябваш, сам ще те отпратя. Същото дете, което на година и половина наблюдавах при първата му игра, една година по-късно бе възприело обичая, когато се ядоса на някоя играчка, да я захвърля на пода с думите: «Върви на война!» Бяха му казали, че баща му е на война, то съвсем не тъгуваше за него, а явно показваше, че не желае да дели с друго припеваването на майката³.

Известни са ни и други случаи, при които деца са изразявали враждебните си чувства чрез захвърляне на предмети, заместващи ненавижданите хора. Започваме да се питаме дали стремежът към психичното преработване- на някакво силно преживяване, към пълното му овладяване може да се проявява като първичен и независим от принципа на удоволствието. В разгледания случай той би могъл да повтаря неприятното впечатление в играта само благодарение на това, че с повторението е свързано различно по вид, но непосредствено удоволствие.

По-нататъшното задълбочаване във феномена на детската игра не ни помага да преодолеем колебанието си между двете схващания. Виждаме, че децата повтарят в играта всичко, което в живота им е направило силно впечатление, че по този начин се разтоварват от силата на преживяването и стават, така да се каже, господари на положението. Но, от друга страна, е напълно ясно, че всичките им игри се определят от едно доминиращо през тази възраст желание — да бъдат големи и да постъпват като големите. Забелязваме също, че неприятният характер на преживяването винаги го прави неподходящ за игра. След като докторът е прегледал гърлото на детето или му е направил някаква малка операция, това свързано със страх преживяване положително ще стане предмет на следващата игра, при което обаче съвсем ясно се вижда, че насладата идва от друг източник. Преминавайки от пасивността на преживяването в активността на играта, детето причинява на партньора си по игра същото неприятно нещо, което самото то е изпитало, и така си отмъщава на него като заместник на виновния.

От казаното става ясно поне едно — че е излишно да постулираме специален нагон към подражание като мотив на играта. Нека добавим, че изкуството като игра и имитация при възрастните, което за разлика от детското поведение е насочено към личността на зрителя, не спестява на този зрител и най-болезнените преживявания, например в трагедията, и въпреки това се възприема от него като висша наслада. Така се убеждаваме, че въпреки господството на принципа на удоволствието има достатъчно пътища и средства да се помни и преработва психически неприятното. Нека с тези случаи и ситуации, които в крайна сметка завършват с удоволствие, да се занимава една икономически ориентирана естетика; за нашите цели те не носят нищо, защото се основават върху съществуването и господството на принципа на удоволствието и не свидетелстват за действието на тенденции отвъд този принцип, т. е. такива, които го предхождат и са независими от него.

III

Двадесет и пет години усилена работа доведоха до това, че непосредствените цели на психоаналитичната техника днес са съвсем различни от тези в началото. Първоначално лекарят аналитик можеше да се стреми само към едно — да разгадае скритото за болния несъзнавано, да обобщи догадките си и да ги изложи в подходящ момент. Психоанализата бе преди всичко изкуство на тълкуването. Но тъй като с това терапевтичната задача не се постигаше, веднага възникна нова цел — да се накара болният да потвърди конструкцията на лекаря със собствените си спомени. В усилията да се постигне това главната тежест падаше върху съпротивите на болния; изкуството *сега* бе те да се открият колкото може по-скоро, да се посочат на болния и да му се помогне по пътя на междуличовешкото повлияване (тук е мястото на внушението, проявяващо се като «пренасяне») да ги преодолее.

Ала ставате все по-ясно, че поставената цел — осъзнаване на несъзнаваното — и по този път не е напълно достижима. Болният не успява да си припомни всичко, изтласкано, като пропуска може би най-същественото, и така не може да се убеди във верността на предлаганата му конструкция. Той е принуден по-скоро да *повтори* изтласканото като настоящо преживяване, вместо, както лекарят би предпочел, да си го *припомни* като част от миналото. Това нежелателно точно възпроизвеждане винаги включва част от инфантилния сексуален живот, т. е. едиповия комплекс и произтичащото от него, и по правило се разиграва на територията на пренасянето, в отношението към лекаря. Когато лечението стигне до този момент, можем да кажем, че предишната невроза е-заместена от нова преносна невроза. Лекарят се е мъчил да ограничи колкото е възможно обхвата на преносната невроза, да навлезе колкото може по-дълбоко в спомена и колкото може по-малко да допуска повторение. При всеки отделен случай съотношението между спомена и възпроизвеждането е различно. По правило лекарят не бива да спести на пациента тази фаза от терапията; трябва да го накара да изживее отново част от забравения си живот, като същевременно се погрижи той да запази известно надмощие над преживяването, така че да разпознае привидно реалното като отражение на забравеното минало. Удаде ли му се това, той е постигнал

³ Когато детето бе близо шестгодишно, майката почина. Сега, когато наистина я нямаше («я-я»), детето не проявяваше скръб по нея. Но междуременно се бе родило второ дете и бе предизвикало неговата **най-силна** ревност.

убеждаването на болния и зависещия от него терапевтичен успех.

За да стане по-понятно това натрапващо се повторение по време на психоаналитичната терапия на неврозите, трябва преди всичко да се освободим от заблудението, че се борим със съпротивата на «несъзнаваното». Несъзнаваното, т. е. «изтласканото», съвсем не се съпротивлява на лечението, то самото не се стреми към нищо друго, освен да преодолее натиска върху себе си и да се добере до съзнанието или пък да разреши напрежението си чрез реално действие. Съпротивата при лечението произлиза от същите по-висши слоеве и системи на душевния живот, които навремето са осъществили изтласкването, Но тъй като според наблюденията ни мотивите на съпротивата, а и самата тя отначало не се осъзнават, налага се да поправим една несъобразност в начина си на изразяване. Ще избегнем неяснотата, ако противопоставяме не съзнаваното и несъзнаваното, а цялостния Аз и изтласканото. Несъмнено голяма част от Аза е несъзнавана, тъкмо онази, която можем да наречем негово ядро; понятието *предсъзнавано* покрива само малък дял от нея. След това заместване на чисто описателния израз със систематичен или динамичен можем да кажем, че съпротивата на болните изхожда от техния Аз, и веднага става ясно, че стремежът към повторение трябва да се припише на несъзнаваното изтласкано. Навярно той не би могъл да се прояви, преди терапевтичната работа да поразхлаби изтласкването⁴.

Няма съмнение, че съпротивата на несъзнавания и предсъзнавания Аз служи на принципа на удоволствието, тъй като иска да спести неудоволствието, което ще възникне при освобождаването на изтласкването, а ние се стремим, основавайки се върху принципа на реалността, да издействаме допускането на това неудоволствие. Но как се отнася към принципа на удоволствието стремежът към повторение, напорът на изтласканото? Ясно е, че по-голямата част от онова, което стремежът към повторение съживява, трябва да е неприятно за Аза, защото най-вече излизат изтласкани нагонни пориви, но това е неудоволствие, което ние вече разгледахме, което не противоречи на принципа на удоволствието, неудоволствие за едната система при едновременното задоволяване на другата. Ала новият и забележителен факт, който предстои да опишем, е, че се повтарят и такива преживявания от миналото, които не съдържат никакви възможности за удоволствие, които и навремето не са представлявали никакво задоволяване дори и на изтласкани впоследствие нагонни пориви.

Ранният разцвет на инфантилната сексуалност е предопределен да залезе поради несъвместимост на нейните желания с реалността и неразвитостта на детето. Това става при извънредно неприятни обстоятелства и се възприема много болезнено. Тези любовни неуспехи и загуби трайно нарушават самочувствието и остават като нарцистичен белег; според моите наблюдения и тези на Марциновски⁵ те най-много допринасят за честото «чувство на малоценност» у невротичните. Изучаването на сексуалността от детето е ограничено от телесното му развитие и не води до удовлетворителни заключения; оттам сетнешните оплаквания: «Аз нищо не умея, в нищо не успявам.» Нежната привързаност, най-често към родителя от другия пол, бива разочарована от напразното очакване на задоволяване, от измяната при раждането на друго дете; собственият, предприеман с трагична сериозност опит за раждане на дете се проваля позорно; все по-редките нежности, повишаващите се изисквания на възпитанието, строгите думи и получаваните от време на време наказания окончателно показват на детето, че е отхвърлено. Наблюдават се няколко начина за приключване, на тази типична за детството любов.

Всички тези нежелани събития и болезнени чувства се повтарят от невротика при пренасянето, съживени необикновено умело. Пациентите се стремят да прекъснат незавършената терапия, съумяват отново да получат впечатлението за отхвърляне, да принудят лекаря към строги думи и хладно поведение, намират подходящи за ревност обекти, заместват горещо желаното някога дете с намерението или обещанието за голям подарък, което в повечето случаи също толкова малко се реализира. Нищо от изброеното не е можело някога да донесе радост; би трябвало да се очаква, че днес то би носило по-малко неудоволствие, ако се явяваше като спомен или в сънищата, отколкото като повторно преживяване. Разбира се, тук действат нагони, стремящи се към задоволяване, но обстоятелството, че навремето те са донесли само неприятни преживявания, не е довело до никаква поука. Въпреки всичко те се повтарят по силата на някаква принуда.

Това, което психоанализата открива в явлението «пренасяне» при невротичните, се наблюдава и в живота на здрави хора. При тях то създава впечатлението за преследваща ги съдба, за нещо демонично и психоанализата открай време е смятала такава съдба за до голяма степен самопричинена и детерминирана от ранноинфантилни въздействия. Проявяващата се тук натрапливост не се отличава от натрапливото повторение при невротичните, макар че при такива хора никога не сме наблюдавали разрешаване на невротичен конфликт чрез симптома. Познаваме например хора, при които всяка човешка връзка завършва по един и същи начин: Благодетели, които след известно време винаги биват напускани с ненавист от своите протежета, колкото и различни да са те, сякаш са предопределени да изпитат цялата горчивина на неблагодарността; мъже, чиито приятелства винаги завършват с предателството на приятеля; други, които безброй пъти в живота си издигат на пиедестал пред себе си или и пред обществото един човек, за да го смъкнат оттам сами след известно време и да го заменят с друг; влюбени, чиято връзка с жената винаги минава през едни и същи фази, за да стигне до един и същи край, и т. н. Това вечно повторение не ни учудва, когато е плод на активни действия на засегнатия, разкриващи постоянна

⁴ На друго място изяснявам, че «сугестивното действие» на лечението е това, което в случая подпомага стремежа към повторение, т. е. покорността спрямо лекаря, която се корени дълбоко в родителския комплекс.

⁵ Марциновски. Еротичните източници на чувствата за малоценност. Списание за сексуална наука, IV, 1918.

черта на неговия характер. Много по-смайващи са случаите, в които човекът сякаш пасивно преживява нещо, върху което няма влияние, а то винаги повтаря една и съща съдба. Например историята на жената, омъжвала се три пъти поред, чиито мъже всеки път заболявали скоро след сватбата и тя трябвало да се грижи за тях до смъртта им⁶. Най-разтърсващото поетично изображение на такава съдба е постигнал Тасо в романтичния епос «Gerusalemme Liberata». Героят Танкред убива, без да знае, своята любима Клоринда, която се е сражавала с него, преоблечена като неприятелски рицар. След погребението ѝ той навлиза в страховитата омагьосана гора, която плаши кръстоносната армия. Там разсича с меча си едно високо дърво, но от раната бликва кръв и гласът на Клоринда, чиято душа е затворена в дървото, го обвинява, че отново е наранил любимата си.

Подобни наблюдения върху поведението при пренасянето и върху човешките съдби ни окуражават да приемем, че в душевния живот наистина съществува едно натрапливо повторение, което не се съобразява с принципа на удоволствието. С него сега можем да свържем и сънищата на хората, заболели от невроза вследствие на злополука, както и играта на детето. Трябва обаче да отбележим, че рядко имаме възможност да наблюдаваме натрапливото повторение в чист вид, без примесване на други мотиви. При детската игра вече посочихме другите допустими тълкувания. В тях натрапливото повторение и непосредственото, изпълнено с удоволствие задоволяване на нагоните изглеждат интимно преплетени. Феномените на пренасянето очевидно служат на съпротивата на Аза, който продължава да поддържа изтласкването; придържаният се към принципа на удоволствието Аз сякаш привлича на своя страна натрапливото повторение, което терапията иска да използва за своите цели. В онова, което можем да наречем натрапваща се съдба, много неща изглеждат разбираеми по рационален път, тъй че не чувстваме необходимост да постулираме нов тайнствен мотив. Най-малко подозрителен е може би случаят със сънуването на злополуките, но като поразислим, сме, принудени да признаем, че и при другите примери известните ни мотиви не покриват явлението. Остават достатъчно основания да приемем съществуването на натрапливото повторение. И то ни се вижда по-първично, по-необуздало, по-инстинктивно в сравнение с измещения от него принцип на удоволствието. Но ако в душата съществува такава натрапливо повторение, бихме искали да узнаем нещо повече за неговите функции, за условията, при които се проявява, и за отношението му към принципа на удоволствието, за който доскоро смятахме, че господства над процесите в душевния живот.

IV

Следващите разсъждения са спекулативни и често отиват в спекулативността си твърде далеч; според нагласата си читателят може да им обърне внимание или да ги пренебрегне. По-нататък идва опитът да се оползотвори докрай една идея от любопитство къде ще ни отведе това.

Психоаналитичната спекулация тръгва от създаващото се при изследването на несъзнаваните явления впечатление, че съзнанието не може да бъде най-общата черта на душевните процеси, а само тяхна специфична функция. Казано на езика на метапсихологията, съзнанието е функция на особена система, която наричаме *СЗ*. Тъй като съзнанието ни дава възприятия на раздрази, идващи от външния свят, и усещания за удоволствие или неудоволствие, които могат да произлизат само от вътрешността на душевния апарат, възможно е да се определи пространственото разположение на системата *В—СЗ*. Тя би трябвало да се намира на границата между «вън» и «вътре», обърната към външния свят и обгръщаща другите психични системи. Забелязваме, че с тези допускания не сме дръзнали нищо ново, а сме се присъединили към локализационната анатомия на мозъка, която вижда мястото на съзнанието в мозъчната кора, в най-външния, обвинен слой на централния орган. Мозъчната анатомия няма нужда да си задава въпроса, защо съзнанието се намира — анатомически казано — тъкмо на повърхността на мозъка, а не е скрито някъде дълбоко във вътрешността, на сигурно място. Може би ние ще съумеем да обосновем- по-добре положението на нашата система *В—СЗ*.

Осъзнатостта не е единствената особеност на процесите в тази система. Психоаналитичният ни опит позволява да допуснем, че всички възбудни процеси в другите системи оставят в тях трайни следи, които са основа на паметта, т. е. остатъци от спомени, нямащи нищо общо с осъзнаването. Често те са най-силни и най-трайни, когато оставилият ги процес никога не е достигал съзнанието. Трудно е обаче да повярваме, че такива трайни следи от възбудата остават и в системата *В—СЗ*. Те биха намалили много бързо способността ѝ да възприема нови дразнения, ако бяха постоянно съзнавани, а в обратния случай, ако оставаха несъзнавани, биха ни изправили пред задачата да обясним защо в една система, чието функциониране се съпровожда от феномена на съзнанието, съществуват несъзнавани процеси. Така не бихме нито променили, нито спечелили нещо с това, че локализирахме съзнанието в специална система. Макар това разсъждение, да не е абсолютно неоспоримо, то все пак ни подтиква към предположението, че съзнанието и паметовите следи не могат да съществуват в една и съща система. Така бихме могли да кажем, че в системата *СЗ* възбудният процес се осъзнава, но не оставя трайна следа; всички следи, благодарение на които съществува споменът, се получават при пренасянето на възбудата върху другите, вътрешни системи. В този смисъл е и схемата в спекулативната част на моето «Тълкуване на сънищата» от 1900 г. Като имаме предвид колко малко са знанията ни за възникването на съзнанието, получени от други източници, ще трябва да признаем, че фразата «вместо паметова следа възниква

⁶ Вж. сполучливата забележка по този повод на К. Г. Юнг в «Значението на бащата за съдбата на индивида».

съзнание» е поне що-годе по-определено твърдение.

И тъй системата СЗ се отличава с тази особеност, че възбудният процес в нея не предизвиква трайно изменение на елементите ѝ, както във всички други системи, а сякаш се изпарява чрез феномена на осъзнаването. Такова отклонение от общото правило трябва да се обяснява с нещо свойствено единствено на тази система и близо до ума е да приемем, че този липсващ в другите системи момент е експонираното положение на системата СЗ, непосредственият ѝ допир с външния свят.

Нека си представим живия организъм възможно най-опростено като недиференцирано мехурче дразнимо вещество; обърнатата му към външния свят повърхност се обособява със самото си положение и служи като възприемащ дразненията орган. Ембрионалното развитие като повторение на филогенетичното действително показва, че ЦНС произлиза от ектодермата, така че сивата мозъчна кора е потомък на примитивната повърхност и може би е наследила съществени нейни свойства. Близко до ума е, че при непрестанния сблъсък на повърхността на мехурчето с външните дразнители веществото му постоянно се променя до определена дълбочина, тъй че възбудният процес в него е по-различен от този в по-дълбоките слоеве. По този начин се образува кора, която поради постоянните дразнения се изменя така, че да предлага най-благоприятните условия за възприемането на дразнителите, и става неспособна за по-нататъшни промени. Пренесено върху системата СЗ, това би значило, че елементите ѝ не могат да претърпят трайно изменение при преминаването на възбудата през тях, защото вече са модифицирани в максимална степен по посока на това въздействие. Така те са добили способността да пораждаят съзнанието. Можем да правим различни предположения какво представлява тази модификация на веществото и на възбудния процес в него, но засега те не подлежат на проверка. Допустимо е, че при преминаването си от един елемент към друг възбудата трябва да преодолява известно съпротивление и понижаването му представлява именно трайната следа; в системата СЗ такова съпротивление вече не съществува. Тази представа може да се свърже с *Бройеровото* разграничаване на свободно подвижна и намираща се в покой (фиксирана) енергия в елементите на психичната система⁷; в този случай елементите на системата СЗ не биха притежавали свързана, а само свободно оттичаща се енергия. Но мисля, че засега е по-добре да говорим за тези неща възможно по-неопределено. Все пак с настоящите спекулативни разсъждения свързахме донякъде възникването на съзнанието с положението на системата СЗ и приписваните ѝ особености на възбудния процес в нея.

Има и други неща при живото мехурче с неговата възприемаща дразнители повърхност, които трябва да разгледаме. Това късче жива субстанция плува в среда, изпълнена със силни енергийни заряди, и техните въздействия биха го разрушили, ако то не притежаваше една *защита срещу дразнителите*. Тя се получава, като повърхността му загубва структурата, свойствена на живата субстанция, става в известен смисъл неорганична и като особена обвивка или мембрана възпира дразнителите, тъй че енергията им да се разпространява върху съседните, живи пластове само с част от интензивността си. Така защитени, тези пластове могат да се заемат с преработка на пропуснатите дразнители. Със смъртта си външният пласт предпазва всички по-дълбоки пластове от тази участ поне докато не се появят толкова силни дразнители, че да пробият защитата. За живия организъм защитата от дразнителите е едва ли не по-важна задача от възприемането им; тази защита притежава собствен запас от енергия и главният ѝ стремеж е да предпази особените форми на енергийно превръщане, разиграващи се в нея, от изравняващото, т. е. разрушително въздействие на свръхмощните външни енергии. Възприемането на дразнителите представлява преди всичко определяне на техния вид и на посоката, от която идват, а за това е достатъчно да се вземат малки проби от външния свят, да се вкусят малки дози от него. При високоразвитите организми възприемащата дразнители кора на някогашното мехурче отдавна се е изтеглило във вътрешността на тялото, но части от нея са останали на повърхността непосредствено под общозащитния слой. Това са сетивните органи, които съдържат главно устройства за възприемане на специфични дразнения, но също и особени предпазни средства срещу прекалено интензивни или неподходящи по вид дразнители. Характерно за тях е, че преработват съвсем малки количества от дразнителя, че вземат само проби от външната среда; можем да ги сравним с пипала, които постоянно докосват външния свят и се отдръпват от него.

На това място ще си позволя да засегна бегло една тема, която заслужава най-задълбочено разглеждане. Твърдението на Кант, че времето и пространството са необходими форми на нашето мислене, днес, след някои открития на психоанализата, може да бъде поставено на обсъждане. Установихме, че несъзнаваните душевни явления сами по себе си са «безвременни». На първо място това означава, че те не могат да бъдат подредени във времето, че то с нищо не ги изменя, че понятието за време не е приложимо към тях. Това са негативни определения, които стават ясни само при съпоставка със съзнаваните душевни процеси. Изглежда, че нашата представа за време произлиза изцяло от системата В — СЗ и представлява нейно самовъзприятие. При такова функциониране на системата би могло да се възприеме друг начин на защита от дразнителите. Знам, че тези твърдения звучат много неясно, но съм принуден да се огранича с такива загатвания.

Дотук изяснихме, че живото мехурче притежава система на защита срещу дразнителите от външния свят. Установихме, че онзи слой от кората, който се намира непосредствено под защитния, трябва да се оформи като орган за възприемане на външните дразнители. Но този чувствителен слой, по-късната система СЗ, приема дразнения и от вътрешността: разположението на системата между «вън» и «вътре» и различните условия на въздействието от едната и от другата страна са определящи за функционирането на системата и на целия душевен апарат. Срещу външните дразнения има защита, те въздействат в умален мащаб; спрямо вътрешните

⁷ *Й. Бройер и Фройд*. Изследвания върху *хистерията*. 1922 (4 изд-).

такава защита е невъзможна, раздразите от по-дълбоките слоеве проникват пряко и с непроменена сила в системата, като определени техни свойства създават диапазона на усещанията между удоволствието и неудоволствието. Но според интензивността и други свои качествени особености (например амплитудата) вътрешните раздрази би трябвало да са по-адекватни на функционирането на системата от външните. Две неща се определят в решаваща степен от това положение — първо, доминирането на усещанията за удоволствие и неудоволствие, като индикатор на процесите във вътрешността на апарата, над външните дразнителите и, второ, насочеността на поведението срещу вътрешните раздрази, които предизвикват твърде силно неудоволствие. Появява се тенденцията те да се третират така, сякаш идват не отвътре, а отвън, за да се приложат към тях механизмите за защита срещу дразнителите. Така възниква *проекцията*, на която е отредена толкова важна роля сред причините за патологичните процеси.

Имам впечатлението, че след последните разсъждения започнахме по-добре да разбираме господството на принципа на удоволствието; не успяхме обаче да изясним случаите, които са в противоречие с него. Затова нека направим още една крачка. Външните дразнителите, които са достатъчно силни, за да пробият защитната система, ние наричаме *травматични*. Мисля, че самото понятие «травма» изисква да бъде отнесено към някакъв иначе ефективен механизъм на защита срещу дразнителите. Събитие като външната травма несъмнено предизвиква огромно разстройство в енергийната система на организма и поставя в действие всички защитни средства. Но на първо време това обезсилва принципа на удоволствието. Засипването на душевния апарат с големи количества дразнителите вече не може да се предотврати; възниква новата задача да се преодолеят тези дразнения, да се организират психично, за да може да се пристъпи към преработването им.

Вероятно специфичното неудоволствие от телесната болка е резултат от ограничен пробив в защитната система. От тази периферна точка към централния психичен апарат потичат непрестанни дразнения, каквито иначе идват само от вътрешността⁸. Каква реакция можем да очакваме от душевния апарат спрямо този взлом? От всички страни се мобилизира енергия, за да се съсредоточи в мястото на пробива. Създава се изключителен «контрапълнеж», за сметка на който всички други психични системи обедняват, така че настъпва значително парализиране или понижаване на останалите психични функции. Подобни примери ни учат да опираме метапсихологичните си предположения върху такива образци. От описаното поведение можем да направим извода, че дори и заредената с много енергия система е в състояние да поема нова енергия, да я привежда в покой, т. е. да я «фиксира» психически. Колкото по-голям е собственият ѝ намиращ се в покой пълнеж, толкова по-голяма ще е и свързващата ѝ сила; и, обратното, колкото по-малък е пълнежът, толкова по-малка ще е способността ѝ да приема прииждаща отвън енергия и толкова по-тежки ще са последствията от пробива на защитата. Срещу това схващане може да възникне неправилното възражение, че увеличаването на пълнежа на мястото на пробива се обяснява много по-просто с прякото предаване на прииждащите количества енергия. Ако беше така, енергийните пълнежи на душевния апарат щяха само да се увеличат и парализиращият характер на болката, обедняването на всички останали системи биха останали необяснени. Извънредно силното оттичане, предизвиквано от болката, също не смущава нашето обяснение, защото се извършва рефлекторно, без посредничеството на душевния апарат. Неопределеността на всичките ни разсъждения, които наричаме метапсихологични, идва, разбира се, оттам, че не знаем нищо за природата на възбудния процес в елементите на психичните системи и не се чувстваме компетентни да правим предположения за това. Така ние непрекъснато оперираме с една голяма неизвестна, като я включваме във всяка нова формула. Лесно е да допуснем, че този възбуден процес се извършва с различни количества енергия, вероятно е той да притежава повече от едно качество (например нещо като амплитуда); нов момент е, че включихме в разсъжденията си виждането на *Бройер* за две форми на енергиен пълнеж — свободен, който се стреми към оттичане, и такъв, който се намира в покой. Възможно е «свързването» на вливащата се в душевния апарат енергия да представлява преминаване от свободно течащо състояние в покой.

Според мен можем да се опитаме да разгледаме травматичната невроза като последица от широк пробив в системата на защита срещу дразнителите. С това бихме възстановили правата на старото, наивно учение за шока, привидно в противоречие с едно по-късно и психологически по-претенциозно, което приписва етиологично значение не на механичната сила, а на уплахата и смъртната опасност. Но това противоречие не е непримируемо, а и психоаналитичното схващане не е идентично с теорията на шока в най-грубата ѝ форма. Ако последната вижда шока в непосредственото увреждане на молекулната структура или дори в хистологичната структура на нервните елементи, то ние виждаме неговото въздействие като пробив в системата за защита на душевния орган срещу дразнителите и произтичащите от това задачи. Уплахата запазва значението си и за нас. Условие за нея е отсъствието на готовност за преживяване на страх, която включва свръх пълнеж на системите, възприемащи първи дразнението. Вследствие на по-малкия пълнеж системите не са в състояние да свържат прииждащото количество енергия и последиците от пробива на защитата са пропорционални на тази неспособност. Така откриваме, че готовността за посрещането на страха със свръхпълнежа на възприемащите системи е последната линия на защитата срещу дразнителите. При редица травми разликата между неподготвените и подготвените чрез свръхпълнеж системи е може би решаваща за крайния изход; от известна сила на травмата нагоре тя вероятно вече не е от значение.

Ако сънищата на преживелите злополука болни така редовно ги връщат в ситуацията на злополуката, то с това те не служат за халюцинаторно осъществяване на желания, каквато функция им е определена от принципа

⁸ Вж. «Нагоните и техните превръщания».

на удоволствието. Можем да приемем, че тук те се поставят в услуга на друга задача, която трябва да се реши, преди да се установи господството на принципа. Тези сънища имат за цел да наваксат справянето с дразнителя чрез развитие на страх, отсъствието на който е станало причина за травматичната невроза. Така те ни разкриват една функция на душевния апарат, която, без да противоречи на принципа на удоволствието, е независима от него и, както изглежда, предшества стремежа към получаване на наслада и избягване на неудоволствието.

И така на това място трябва преди всичко да признаем, едно изключение от правилото, че сънищата представляват реализация на желания. Страшните сънища не са толкова изключение, както многократно и подробно изясних, също и сънищата наказания, защото те заместват отхвърляното желание с подобаващото му наказание и по този начин реализират желанието на чувството за вина. Но сънищата на преживелите злополука невротизи вече не могат да се разглеждат като осъществяване на желания, също и, срещашите се при психоанализата сънища, които възпроизвеждат психични травми от детството. Те по-скоро се подчиняват на стремежа към повторение, който при психоаналитичната терапия се подкрепя от «внушеното» желание да се извика забравеното и изтласканото. Излиза, че функцията на сънищата да отстраняват мотиви за прекъсване на спането, реализирайки смущаващите го желания, не е първоначалната им функция; тази функция те са могли да приемат едва след като целият душевен живот се е подчинил на принципа на удоволствието. Ако съществува някакво «отвъд принципа на удоволствието», логично е да приемем и един до исторически период за тенденцията на съня към осъществяване на желания. Това не противоречи на по-късната му функция. Сега, след като е установено изключението от тази тенденция, възниква въпросът: дали подобни сънища, подчиняващи се на стремежа към повторение в интерес на психичното овладяване на травматични впечатления, не са възможни и извън психоанализата? Отговорът е категорично утвърдителен.

На друго място⁹ изложих идеята, че е напълно възможно «военните неврози», доколкото това наименование означава нещо повече от повода за страданието, да са травматични неврози, улеснени от конфликт в рамките на Аза. Споменатият на страница 113 факт, че съчетаването на травмата с тежко нараняване намалява вероятността от невроза, става разбираем, ако си припомним две изтъквани от психоаналитичната наука обстоятелства. Първо, че механичното разтърсване трябва да се признае за един от източниците на сексуалната възбуда (вж. отбелязаното за въздействието на люлеенето и пътуването с влак в «Три студии върху теорията на сексуалността»¹⁰) и, второ, че съпроводеното с болка и висока температура боледуване упражнява могъщо влияние върху разпределението на либидото. Така механичната сила на травмата ще освобождава количеството сексуална възбуда, действателно травматично поради липсата на готовност за посрещане на страха, телесното нараняване обаче, предизвиквайки свръхпълнеж на страдащия орган, ще неутрализира излишъка от възбуда (вж. «Въвеждане в нарцисизма»). Известно, но недостатъчно използвано от либидната теория е и обстоятелството, че едно органично заболяване може временно да отстрани такива тежки устройства в разпределението на либидото като меланхолията и да доведе до преходно подобрене дори състоянието на напълно развита деменция прекокс.

V

Поради обстоятелството, че възприемателният слой на обвивката не притежава защита срещу дразненията от вътрешността на организма, тези дразнения придобиват по-голямо икономическо значение и често са повод за икономически смущения, които могат да се приравнят ; към травматичните неврози. Най-щедрият източник на такива вътрешни дразнения са така наречените нагони на организма, представителни за всички произлизащи от вътрешността на тялото и пренасящи се върху душевния апарат силови въздействия, най-важните и най-неясни елементи на психологичното изследване.

Може би няма да ни се стори прекалено произволно предположението, че изхождащите от нагоните импулси спадат не към типа на свързаните, а към свободно подвижните, стремящи се към оттичане нервни процеси. Най-много за тези процеси сме научили от изследването на съновната работа. Установихме, че процесите в несъзнаваните системи се различават принципно от тези в (пред)съзнаваните, че пълнежите в несъзнаваното могат изцяло да се пренасят, изместват, съгъстват. Ако това се, извършваше с предсъзнаван материал, резултатът би бил непълноценен, на което се дължи и познатата ни странност на манифестирания сън, получаваща се след като предсъзнаваните остатъци от дневните впечатления се преработят по законите на несъзнаваното. Тези процеси в несъзнаваното нарекох «първичен психичен процес», за разлика от характерния за нормалното състояние на будност вторичен процес. Тъй като всички нагонни импулси са отправени към несъзнаваните системи, едва ли ще е нещо ново да кажем, че те следват първичния процес; а, от друга страна, не е трудно да идентифицираме първичния психичен процес със свободно движещия се пълнеж, а вторичния — с измененията в свързания или тоничен пълнеж на *Бройер*. В такъв случай задачата на горните равнища на душевния апарат е да фиксират нагоннага възбуда от първичния процес. Ако това не сполучи, ще се стигне до разстройство, аналогично на травматичната невроза; едва след успешното фиксиране господството на принципа на удоволствието (и на принципа на реалността като негова модификация) може да се установи без ограничения. Дотогава обаче другата задача на душевния апарат, успокояването и фиксирането на възбудата,

⁹ За психоанализата на военните неврози, 1919.

¹⁰ Вж. Фройд, З. «Психология на сексуалността», С., 1991. – Б.пр.

ще бъде доминиращата, без да се противопоставя на принципа на удоволствието, а независимо от него и отчасти без да го взема предвид.

Проявите на стремежа към повторение, които описахме при ранните дейности на детския душевен живот и при преживяванията по време на психоаналитичното лечение, демонстрират във висока степен нагонен, а когато противоречат на принципа на удоволствието — и демоничен характер. При детската игра изглежда разбираемо, че детето възпроизвежда и неприятните събития, защото чрез активността си осъществява многа по-задълбочено преработване на силното впечатление, отколкото би било. възможно при чисто пасивното изживяване. Всяко ново повторение като че ли подобрява това овладяване, а когато преживяванията са приятни, детето не се насища на повторенията и упорито държи на идентичността на впечатлението. Тази особеност е предопределена по-късно да изчезне. Чутият за втори път виц остава без въздействие, повторното гледане на театрална постановка никога не достига първото впечатление от нея, трудно е да се накара един възрастен да прочете втори път книга скоро след първото прочитане, дори ако много му е харесала. Условие за насладата винаги е новостта. Детето обаче не се уморява да иска от възрастния повтаряне на игрите, докато той, изтощен, му откаже, а веднъж чуло хубавата приказка, настоява да слуша все нея вместо някоя нова, строго държи на точността на повторението и коригира всяко изменение, което разказвачът внася, понякога дори за да му се хареса. Тук не се нарушава принципът на удоволствие; очевидно е, че самото повторение, откриването на идентичността, е източник на удоволствие. Но при подложения на психоанализа болен е явно, че стремежът да се повторят в пренасянето обстоятелствата на инфантилния период от живота му във всяко отношение нарушава принципа. При това болният се държи съвсем инфантилно, с което ни показва, че изтласканите паметови следи на някогашните му преживявания не са в свързано състояние, в известен смисъл са неспособни на вторичен процес. На тази необвързаност се дължи свойството им да изграждат в съня фантазия желание, прилепвайки се към впечатления от деня. Същият стремеж към повторение много често става пречка към края на терапията, когато искаме да постигнем пълно освобождаване от лекаря, и можем да предположим, че неясният страх на незапознатите с психоанализата, боящи се сякаш да не събудят нещо, което според тях е по-добре да остане в спящо състояние, всъщност е страх от появата на тази демонична натрапливост.

Но каква е връзката между нагоните и стремежа към повторение? Тук ни се налага мисълта, че сме открили следата на някакво общо, още неизяснено или най-малкото недооценено свойство на нагоните, а може би и на органичния живот въобще. *Нагонът представлява вътрешно присъщ стремеж на живия организъм към възстановяване на някакво предишно състояние*, което е трябвало да бъде изоставено под влиянието на външни смущаващи въздействия, нещо като органична еластичност или, ако искаме, проява на инерцията на органичния живот¹¹.

Това разбиране за нагона звучи смущаващо, защото ние свикнахме да виждаме в него момента, тласкащ към промяна и развитие, а сега трябва да го видим като противоположното, като израз на консервативната природа на живота. От друга страна, скоро ни идват наум онези примери от животинския свят, които като че ли потвърждават историческата обусловеност на нагоните. Когато някои риби предприемат през размножителния си период дълги преходи, за да хвърлят хайвера си в точно определени води, на голямо разстояние от обичайното им местопребиваване, според биолозите те просто търсят местата, които някога е обитавал видът им. Същото се твърди и за прелетните птици. Търсенето на други примери скоро ни довежда до откритието, че най-забележителните доказателства за органичния стремеж към повторение са феномените на наследствеността и данните на ембриологията. Виждаме, че животинският зародиш е принуден да повтори в развитието си, макар и съкратено, структурата на всички видове, от които животното произхожда, вместо да бърза по най-късия път към крайната си форма. Само нищожен дял от това поведение може да се обясни механически, невъзможно е да се пренебрегне историческото обяснение. Също така до високи равнища в животинската йерархия достига една репродуктивна способност да се замества изгубен орган с новообразуван, идентичен на първия.

Налагащото се възражение, че освен консервативните нагони, стремящи се към повторение, има и други, устремени към нови форми и към напредък, не бива да остане без внимание; по-късно ще го включим в разсъжденията си. Но преди това би било привлекателно да проследим до логическия му край предположението, че всички нагони се стремят да възстановят нещо по-раншно. Може би резултатът ще звучи прекалено отвлечено или малко мистично, но никой не може да ни упрекне, че сме се стремили към нещо подобно. Ние търсим трезви резултати от изследването или основания върху него размисъл и желанието ни е те да носят една-единствена черта — достоверност¹².

И така, ако всички органични нагони са консервативни, придобити в хода на историята и устремени към регресия, към възстановяване на нещо предишно, успехите на органичното развитие трябва да се отдадат на външни, смущаващи и отклоняващи влияния. Първоначално елементарното живо същество не е искало да се променя и при непроменени условия е щяло да повтаря живота си по един и същи начин. Но историята на планетата и нейното положение спрямо слънцето са оставили отпечатък си върху развитието на организмите. Консервативните органични нагони са възприели и съхранили с цел повторение всяка от принудителните промени на жизнения ход, като по този начин създават лъжливи впечатления, че са сили, устремени към

¹¹ Не се съмнявам, че многократно вече са изказвани подобни предположения за природата на нагоните.

¹² Трябва да се има предвид, че следващото изложение представлява развитието на една мисъл до крайната ѝ форма и по-нататък след въвеждането на сексуалните нагони ще бъде ограничено и коригирано.

промяна и прогрес, докато всъщност се стремят да постигнат една стара цел по стари и нови пътища. И тази крайна цел на всички стремежи на органичния свят може да бъде посочена. Би противоречало на консервативната природа на нагоните, ако целта на живота беше някакво непостигано по-рано състояние. Това трябва да е старо, изходно състояние, напуснато някога от живия организъм, към което той се стреми по всички обиколни пътища на развитието. Ако приемем за общовалидно, че всяко живо същество умира по *вътрешни* причини, връща се към неорганичното, тогава можем да кажем само едно: *Целта на всеки живот е смъртта*. А в исторически план: *Неживата материя се е появила по-рано от живата*.

В някакъв момент чрез въздействието на някаква още непредставима за нас сила у неживата материя са били пробудени свойствата на живота. Може би това е било процес, подобен на онзи, чрез който по-късно в определен пласт на живата материя е възникнало съзнанието. Породилото се напрежение в неживото дотогава вещество се е стремяло към успокояване; така се е стигнало до първия нагон — към завръщане в безжизненото. За тогавашната жива субстанция умирането е било все още лесно, жизненият ѝ път е бил кратък, определен от химичната структура на младия живот. Навярно тази субстанция дълго време е била създавана отново и отново, след като бързо е умирала, докато външните въздействия не са се изменили така, че са я принудили към все по-големи отклонения от първоначалния жизнен път и все по-сложни и обиколни пътища до смъртта. Ако консервативните нагони бяха запазили тези обиколни пътища в първоначалния им вид, днес те щяха да определят картината на живота. Приемем ли, че нагоните имат изцяло консервативна природа, няма как да стигнем до други предположения за произхода и целта му.

Също толкова странно звучи изводът, който трябва да направим за голямата група нагони, които според нас стоят зад проявите на живота у организмите. Нагоните към самосъхранение, които приписваме на всяко живо същество, се намират в очебийно противоречие с предположението, че целият нагонен живот служи за постигането на смъртта. Погледнато в тази светлина, теоретичното значение на нагоните към самосъхранение, власт и самоутвърждаване силно намалява; те се оказват частични нагони, предназначени да осигурят характерния за организма път към смъртта, отстранявайки другите възможности за завръщане в органичното. Но загадъчният, нелогичен стремеж на организма да се утвърди напук на целия свят трябва да отпадне. Излиза, че организъмът се стреми само да умре по свой начин, а тези пазители на живота по произхода си са телохранители на смъртта. При това се получава парадоксът, че живият организъм най-енергично се съпротивлява на въздействия (опасности), които биха му помогнали да постигне целта на живота си бързо (така да се каже, чрез късо съединение), но това поведение отразява именно вагонен, а не разумен стремеж.

Но нека се опомним, това не може да е вярно! В съвсем друга светлина ни се представят сексуалните нагони, на които учението за невротите отреди особено място. Не всички организми се подчиняват на външната принуда към прогресиращо развитие. Много от тях са успели да се съхранят до наши дни на най-ниския стадий; и днес още са живи ако не всички, то поне доста организми, които навярно представляват предходни форми на висшите животни и растения. И също така не всички елементарни организми, съставлящи сложното тяло на едно по-висше живо същество, извървяват целия път до естествената смърт. Някои от тях, зародишните клетки, вероятно запазват първоначалната структура на живата субстанция и след известно време се откъсват от организма, натоварени с всички унаследели и придобити нагонни заложи. Може би тъкмо тези две свойства им позволяват да съществуват самостоятелно. Поставени при благоприятни условия, те започват да се развиват, т. е. да повтарят играта, на която дължат развитието си. Тя завършва с това, че отново част от тяхната субстанция извървява докрай пътя на развитието, докато друга част се връща към неговото начало под формата на нов зародишен остатък. Така тези зародишни клетки противодействат на смъртта на живата субстанция и съумяват да завоюват за нея нещо, което изглежда като потенциално безсмъртие, макар може би да е само удължаване на пътя към смъртта. За нас е извънредно важен фактът, че това постижение на зародишната клетка се подкрепя или дори става изобщо възможно чрез сливането ѝ с друга, подобна и все пак различаваща се от нея.

Нагоните, които се грижат за съдбата на тези надживяващи отделното живо същество елементарни организми, закрилят ги, докато са беззащитни срещу външните дразнителни, осъществяват срещата им с другите зародишни клетки и тъй нататък, образуват групата на сексуалните нагони. Те са консервативни като останалите, тъй като възстановяват предишни състояния на живата субстанция, но в по-висока степен, защото се оказват особено устойчиви на външни въздействия, а освен това и в един друг смисъл, съхранявайки за по дълго живота¹³. Те са истинските жизнени нагони; те противодействат на останалите нагони, чието функциониране води към смъртта, и учението за невротите отрано разпозна значението на това противопоставяне. Това е като някакъв ритъм на колебание в живота на организма—едната група нагони се впуска напред, стремейки се да достигне възможно по-скоро крайната цел на този живот, а другата в даден момент от пътя се връща обратно, за да поеме отново по него от определена точка и така да удължи пътешествието. Но макар че при зараждането на живота сексуалността и разликата между половете без съмнение не са съществували, възможно е по-късните сексуални нагони да са действали от самото начало, а не да са започнали своята борба с играта на азовите нагони в някакъв по-късен момент¹⁴.

¹³ И все пак те са **единствените**, в които можем да видим някаква вътрешна тенденция към **“прогрес”** и **по-високо развитие!** (Вж. по-доду.)

¹⁴ От казаното би трябвало да стане ясно, че **“азови— нагони”**

Нека сега самите ние се върнем за първи път назад, за да се запитаме дали всички тези спекулации не са лишени от основание. Дали наистина, *като изключим сексуалните*, съществуват само нагони, възстановяващи предишно състояние, дали няма и такива, които се стремят към някакво ново състояние? Не познавам нито един пример от органичния свят, който да противоречи на предложената от нас характеристика. В животинския и растителния свят със сигурност не се открива общ нагон към по-високо развитие, макар че съществуването на такова развитие е неоспоримо. Но, от една страна, в много случаи обявяването на едни стадий за по-висш от друг е въпрос на субективна преценка, а от друга страна, науката за живите организми ни показва, че много често по-високото развитие в едно отношение е за сметка на регрес в друго отношение. Има и достатъчно животински видове, при които по ранните фази на онтогенезата си личи, че развитието на вида е взело регресивна посока. И прогресът, и регресът могат да са резултат от действието на външни сили, тласкащи организма към приспособяване, а ролята на нагоните и в двата случая би могла да се свежда до запазване на натрапеното изменение като вътрешен източник на удоволствие¹⁵.

За много от нас може би ще е трудно да се откажат от вярата, че човекът притежава нагон към усъвършенстване, довел го до днешната висота на духовните постижения и етическата сублимация и обещаващ да го превърне в свръчовек. Но аз не вярвам в такъв вътрешен нагон и не виждам начин за запазването на тази сладостна илюзия. Обяснението на животинското развитие ми се струва достатъчно и за досегашното човешко развитие, а неутолимият стремеж към съвършенство, които наблюдаваме у малък брой човешки индивиди, може без трудности да се приеме за последица от изтласкването на нагоните, върху което е построено най-ценното от човешката култура.

Изтласканият нагон никога не се отказва от стремежа си към пълно задоволяване, което се състои в повтарянето на първично, преживяно вече задоволяване; всички сублимации, реактивни и заместващи образувания не са достатъчни да отстранят постоянното му напрежение и разликата между търсеното и получаваното задоволяване е движещият момент, който не позволява да се остане в нито една от създадените ситуации, а по думите на поета “неудържимо се стреми напред” (Мефистофел във «Фауст», първа част, в кабинета). Пътят назад, към пълното задоволяване, по правило е препречен от препятствия, поддържащи изтласкванията, и така не остава нищо друго, освен да се върви в другата, още свободна посока на развитие, но без изгледи за завършване на процеса и постигане на целта. Явленията, съпътстващи, възникването на невротичната фобия, която не е нищо друго освен опит за бягство от едно нагонно задоволяване, са образец за пораждането на привидния “нагон към усъвършенстване”, какъвто обаче не можем да припишем на всички човешки индивиди. Динамичните условия за него са най-общо налице, ала икономическите в много редки случаи го благоприятстват.

Но нека само с една дума посочим, че е възможно стремежът на Ероса към организиране на органичното във все по-крупни единици да представлява заместител на непотвърждаващия се “нагон към усъвършенстване”. Заедно с ефектите от изтласкването той би могъл да обясни феномените, приписвани на този нагон.

VI

Досегашният резултат от разсъжденията ни, според който азовите нагони рязко противостоят на сексуалните, като първите са насочени към смъртта, а вторите — към продължаването на живота, безспорно е незадоволителен за самите нас в много отношения. Нещо повече, само на първите ние можем всъщност да припишем консервативния или по-точно регресивен характер на нагона, съответстващ на натрапливото повторение. Защото според нашето предположение азовите нагони се пораждат от съживяването на неживата материя и се стремят към възстановяване на нейната неживост. Що се отнася до сексуалните нагони, очевидно е, че те възпроизвеждат примитивни състояния на организма, но целта, към която се стремят с всички средства, е сливането на две диференцирани по определен начин зародишни клетки. Ако сливането не се осъществи, зародишната клетка умира, както и всички други елементи на многоклетъчния организъм. Само при това условие половата функция Може да продължи живота, да го направи привидно безсмъртен. Но кое важно събитие от развитието на живата материя се повтаря чрез половото размножаване или предшестващата го копулация на два едноклетъчни индивиди? Не можем да отговорим на този въпрос и затова бихме изпитали облекчение, ако цялата ни мисловна постройка се окаже погрешна. Тогава би отпаднало противопоставянето между азовите нагони (към смъртта) и сексуалните (към живота), а с това и стремежът към повторение ще загуби приписваното му значение.

Затова нека се върнем към едно вмъкнато от нас предположение с очакването, че то ще може да бъде прецизно оборено. Ние построихме заключенията си върху предпоставката, че всяко живо същество умира по силата на вътрешни причини. Изрекохме това предположение така безгрижно, защото то не ни изглежда

тук е само предварително **наименование**, свързало с **първото** **назоваване** на понятията в психоанализата.

¹⁵ *Ференци* достига по друг път до същото допускане: “Ако доведем докрай тези ход на разсъждение, стигаме до идеята за една тенденция към устойчивост или регресия, владееща и **органичния живот**, докато **тенденцията към развитие, приспособяване** и тъй нататък се разбужда само от външни дразнителни.” (“Стадии на чувството за действителност”. Международно **списание** за психоанализа, 1, 1913.)

предположение. Свикнали сме с тази мисъл, писателите я подкрепят. Може би сме я избрали, защото в нея се съдържа някакво утешение. Щом като самите ние трябва да умрем, а преди това да изгубим близките си, то по-добре е това да става по силата на неумолим природен закон вместо по някакво стечение на обстоятелствата, което би могло и да се избегне. Но може би тази вяра в иманентната закономерност на смъртта също е само една от илюзиите, които сме си създали, “за да понасяме тежестта на битието”¹⁶. Без съмнение тя не е изначално съществуваща, на първобитните народи е чужда идеята за “естествена” смърт; всяка смърт те обясняват с намесата на враг или зъл дух. Затова нека не пропускаме да подложим тази вяра на проверка чрез биологическата наука.

Заемем ли се с това, ще останем учудени колко големи са разногласията между биолозите по въпроса за естествената смърт и как дори самото понятие за смъртта се изплъзва от ръцете им. Обстоятелството, че висшите животни имат една средна продължителност на живота, свидетелства, разбира се, в полза на смъртта по вътрешни причини, но фактът, че отделни големи животни и някои гигантски дървета достигат много висока, с неопределена досега граница възраст, отново премахва това впечатление. Според импозантната концепция на *В. Флис* всички жизнени явления — с тях несъмнено и смъртта — са свързани с определени срокове, в които се отразява зависимостта на две живи субстанции, мъжка и женска, от слънчевата година. Но дори само данните за това, колко лесно и в каква силна степен различни външни сили съумяват да изменят периодичните явления в растителния свят, да ги ускоряват или забавят, се съпротивляват на категоричните Флисови формулировки и ни карат да подозираме, че предлаганите от него закони най-малкото не са единствено валидните.

Най-голям интерес представлява за нас третирането на темата за продължителността на живота и смъртта на организмите в трудовете на *А. Вайсман*¹⁷. На този изследовател принадлежи разделянето на живата субстанция на смъртна и безсмъртна половина; смъртната е тялото в тесен смисъл, сомата, тя единствено е подвластна на естествената смърт, зародишните клетки обаче са *потенциално* безсмъртни, доколкото са в състояние при определени благоприятни условия да се развият в нов индивид или другояче казано — да се обградят с нова сома¹⁸.

Тук приковава вниманието ни неочакваното сходство с нашето собствено, развило се по толкова различен път схващане. *Вайсман*, който разглежда живата субстанция морфологично, открива в нея един компонент, обречен на смърт — сомата, тялото извън половата и наследствената материя, и един, безсмъртен — въпросната зародишна плазма, служеща за съхраняването на вида, на размножаването. Ние взехме на фокус не живата материя, а действащите в нея сили и стигнахме до разграничаването на два вида нагони — едни, чиято цел е да отведат живота към смъртта, и други, сексуалните, които целят и успяват да наложат постоянното обновяване на живота. Тава звучи като динамичен королар¹⁹ към морфологичната теория на *Вайсман*.

Но илюзията: за значително съвпадение се разсейва веднага след като чуем как *Вайсман* решава проблема за смъртта. Защото според него разграничението между смъртна сома и безсмъртна зародишна плазма важи само за многоклетъчните организми, при едноклетъчните индивид и размножителна клетка са все още едно и също²⁰. Така че той обявява едноклетъчните за потенциално безсмъртни, смъртта се появява едва при метазоа, при многоклетъчните. Тази смърт на по-висшите същества е естествена, по вътрешни причини, но не се дължи на *някакво* изначално свойство на живата субстанция²¹, не може да се схваща като абсютна, произтичаща от същността на живота необходимост²². Тя настъпва по-скоро по целесъобразност, представлява приспособяване към външните условия на живота, защото след обособяването на сома и зародишна плазма от първоначалните-организмични клетки неограниченият живот на индивида се превръща в ненужен лукс. С настъпването на тази диференциация при многоклетъчните смъртта става възможна и целесъобразна. От този момент нататък сомата на висшите организми умира на определен етап по вътрешни причини, а едноклетъчните остават безсмъртни. Размножаването обаче не се появява едва със смъртта, то е изначално свойство на живата материя, подобно на растежа, от който е произлязло, и от зараждането си животът на земята е непрекъснат²³.

Лесно е да се види, че на нас не ни помага много признаването на естествената смърт при висшите организми. Ако смъртта е късна придобивка на живите същества, не може да става дума за нагони към смъртта, съществуващи от началото на земния живот. Може многоклетъчните да умират по вътрешни причини поради недостатъците на своята диференциация и несъвършенствата на обменните си процеси; за въпроса, който ни занимава, това е без значение. А и такова разбиране за смъртта е много по-близко до привичното мислене на хората, отколкото странните «нагони към смъртта».

По мое мнение дискусиата, породена от схващанията на *Вайсман*, не доведе до нищо съществено²⁴. Някои

¹⁶ *Шилер*, Ф. Невястата от *Месина*. — Б. пр.

¹⁷ “За продължителността на живота”, 1882; “За живота в смъртта”, 1892; “Зародишната плазма”, 1892, и др.

¹⁸ “За живота и смъртта”.

¹⁹ В логиката — твърдение, следващо от друго твърдение. — Б. пр.

²⁰ “Продължителността на живота”, с. 38.

²¹ “Животът и смъртта”, 2 изд., с. 67

²² “Продължителността на живота”, с. 33

²³ “За живота и смъртта», заключението.

²⁴ Срв. *Хартман*, Макс. Смърт и размножение, 1906;

автори се върнаха към гледната точка на *Гьоте* (1883), според когото смъртта е пряко следствие от размножаването. *Хартман* характеризира смъртта не чрез “труп”, чрез един мъртъв дял от живата субстанция, а я дефинира като “приключване на индивидуалното развитие”. В този смисъл и едноклетъчните са смъртни, смъртта при тях съвпада с размножаването, но до известна степен бива замаскирана от него, тъй като цялото вещество на животното родител може да премине директно в младите индивиди деца (пак там, с. 29).

Изследователският интерес скоро се насочи към експерименталната проверка на безсмъртието на живата субстанция при едноклетъчните. Един американец, *Уудръф*, започва да отглежда влакнеста инфузория или «чехълче», което се размножава чрез делене на две, и проследява развитието му до 3029-ото поколение, като при всяко делене изолира единия от двата нови индивида и го поставя в прясна вода. Този късен потомък на първото чехълче се оказва така свеж, както неговият праотец, без никакви признаци на старост или дегенерация; ако подобни числа имат доказателствена сила, безсмъртието на едноклетъчните изглежда експериментално доказуемо²⁵.

Други изследователи стигат до различни резултати. *Мона*, *Калкинз* и други установяват за разлика от *Уудръф*, че след известен брой деления тези инфузории отслабват, стават по-дребни, изгубват час от структурата си и накрая умират, освен ако не получат някоя освежителни въздействия. Тоест оказва се, че след една фаза на старчески упадък едноклетъчните умират съвсем както по-висшите животни в пълно противоречие с твърденията на *Вайсман*, според когото смъртта е късна придобивка на живите организми.

Ще изтъкнем два факта от материала на тези изследвания, на които като че ли можем да се опрем. Първо. Като се сливат, “копулират” (и след известно време отново разделят) в момент, в който още не показват възрастови изменения, двете животинки се предпазват от старостта, «подмладяват се». Тази копулация трябва да е предшественик на половото размножаване; тя още няма нищо общо с размножаването, свежда се до смесване на веществото на двата индивида (амфимиксия по *Вайсман*). Но освежителното въздействие на популацията може да се замести с определени дразнителни, изменения в състава на хранителната течност, повишаване на температурата или разклащане. Помни се прочутият експеримент на *Й. Льоб*, предизвикал у яйца на морски таралеж чрез определени химични дразнителни процеси на делене, каквито иначе настъпват само след оплождане.

Второ. Възможно е собственият жизнен процес на инфузориите да ги довежда до естествена смърт, защото противоречието между резултатите на *Уудръф* и тези на другите изследвания идва от това, че *Уудръф* е поставял всяко ново поколение в прясна хранителна течност. Когато не го е правел, е наблюдавал същите възрастови изменения на поколенията, както и другите изследователи. Той заключава, че животинките се увреждат от продуктите на обмяната на веществата, които отдават на заобикалящата ги течност, и впоследствие убедително доказва, че само продуктите от *собствената* обмяна имат това водещо към смърт на поколението въздействие. Защото същите животинки, които, отрупани в собствената си хранителна течност, със сигурност биха загинали, виреят отлично в разтвор, пренаситен с отпадъчни продукти от далечно родствен на тях вид. Следователно, ако бъде оставена сама на себе си, инфузорията умира от естествена смърт поради несъвършенствата в отстраняването на продуктите от собствената и обмяна. Но може би и всички по-висши животни умират поради същото несъвършенство.

Бихме могли да се усъмним дали беше изобщо целесъобразно да търсим отговора на въпроса за естествената смърт в изследванията на едноклетъчните. Примитивната организация на тези животни може би не позволява да се видят важни процеси, които са налице и при тях, но едва при по-висшите животни стават наблюдаеми, намират морфологичен израз. Ако изоставим морфологичната гледна точка и възприемем динамичната, може да ни стане безразлично дали естествената смърт на едноклетъчните е доказана или не. При тях установената по-късно безсмъртна субстанция още не се е отделила от смъртната. Може би и тук силите, които водят живота към смъртта, действат от самото начало, но ефектът им се прикрива от това на животосъхраняващите сили, така че става много трудно да се докаже непосредствено съществуването им. Чухме обаче, че наблюденията на биолозите ни позволяват да приемем такива водещи към смъртта вътрешни процеси и при едноклетъчните. Но дори ако едноклетъчните се окажат безсмъртни в смисъла на *Вайсман*, неговото твърдение, че смъртта е късна придобивка, остава валидно само за манифестните ѝ прояви и ни позволява да правим всякакви предположения за процесите, тласкащи организма към нея.

Очакването ни, че биологията ще отрече напълно нагоните към смъртта, не се сбъдна. Можем да продължим да се занимаваме с хипотетичното им съществуване, ако имаме основания за това. Но забележителното сходство на *Вайсмановото* разграничение между сома и зародишна плазма с нашето разграничение между нагони към смъртта и нагони към живота си остава и възвръща значението си.

Нека се спрем за малко на това истински дуалистично схващане за нагонния живот. Според теорията на *Е. Херинг* за процесите в живата субстанция в нея постоянно се извършват два противоположни вида процеси, едните — изграждащи или асимилаторни, другите — разграждащи или дисимилаторни. Да дръзнем ли да видим в тези две посоки на жизнените процеси действието на нашите два вида нагони — към смъртта и към живота? Но има нещо друго, което не можем да отречем — че без да искаме, навлязахме в пристана на

Липшютц, Алекс. *Защо умираме*, 1914; *Дофийн*, Франц. *Проблемът за смъртта и безсмъртието при растенията и животните*, 1909.

²⁵ За това и по-нататък срв. *Липшютц*, с. 26, 52-и сл.

философията на Шопенхауер, за когото смъртта “същинският резултат” и в този смисъл – целта на живота²⁶, а сексуалният нагон олицетворява волята за живот.

Нека смело се опитаме да отидем още по-нататък. Сторед всеобщото мнение: съжителството на голям брой клетки, многоклетъчността на организмите, е средство за удължаване на живота. Едната клетка помага да се съхрани живота на другата и клетъчната колония продължава да живее въпреки смъртта на отделни клетки. Видяхме, че и копулацията, временното сливане на две едноклетъчни, има за тях животосъхраняващо и подмладяващо действие. Ето защо можем да се опитаме да пренесем либидната теория на психоанализата; върху отношенията между клетките и да си представим, че действащите във всяка клетка жизнени или сексуални нагони вземат другите клетки за свой обект, неутрализират частично техния нагон към смъртта и така запазват живота им, докато други клетки вършат същото за първите, а трети пък жертват себе си при изпълнението на тази либидна функция. Самите зародишни клетки биха се държали абсолютно «нарцистично», както сме свикнали да казваме в учението за неврозите, когато цялостният индивид запазва либидото си в своя *Аз* и не изразходва нищо от него за обектни пълнежи. Либидото на зародишните клетки, дейността на техните жизнени нагони, е нужно на тях самите като запас за бъдещата им велика градивна работа. Може би бихме могли да наречем нарцистични в този смисъл и клетките на злокачествените новообразувания, които разрушават организма. Патологията е склонна да смята техните зародиши за родени заедно с организма и да им приписва ембрионални свойства. Така либидото на нашите сексуални нагони би съвпаднало с Ероса на поетите и философите, поддържащ единството на живота.

На това място имаме повод да огледаме постепенното развитие на либидната теория. Анализът на преносните неврози ни наложи най-напред противопоставянето между «сексуални нагони», насочени към обекта, и други, за които имахме твърде смътна представа и на първо време ги нарекохме «азови». Сред *тях* най-напред разпознахме нагоните, служещи на самосъхранението на индивида. Какви други разграничения *бяха хужни*, не дожахме да знаем. Нищо не би било така важно за създаването на върна психология, както приблизителното познаване на общата природа и специфичните особености на нагоните. Но в никоя друга област на психологията не пипахме так на тъмно. Всеки постулираше толкова нагони или «основни» нагони, колкото му трябваша, и се разпореждаше с тях, както древногръцките натурфилософи със своите четири елемента — водата, земята, огъня и въздуха. Психоанализата, която не можеше да мине без някакво допускане за нагоните, на върво време се придържаеше към популярното разграничение, което може да се изрази с формулата “глад и любов”. То поне не представляваше нов произвол. С него напреднахме значително в анализа на психоневрозите. Наистина в хода му трябваше да разширяваме понятието «сексуалност», а с това и понятието сексуален нагон, докато включихме в него много, неща, които не бяха свързани с размножителната функция, и това вдигна доста шум сред строгия, благороден или просто лицемерен свят.

Следващата крачка бе направена, когато психоанализата успя да се доближи пипнешком до психологическия *Аз*, който дотогава й беше познат само като инстанция изтласкваща, цензурираща и способна да създава защитни прегради, реактивни образувания. Наистина някои критични и прозорливи умове отдавна бяха изказали възражения срещу свеждането на понятието “либидо” до енергията на насочените към обекта сексуални нагони. Но те пропуснаха да споделят как бяха стигнали- до това гледище и не съумяха да извлекат от него нещо полезно за психоанализата. С постепенното напредване на психоаналитичните наблюдения беше забелязано колко често либидото се оттегля от обекта и се насочва към *Аза* (интроверсия) и като изследваше либидното развитие на детето в най-ранните му стадии, психоанализата стигна до убеждението, че *Азът* е истинският, първоначален резервоар на либидото, от който то тръгва към обекта. *Азът* се нареди сред сексуалните обекти и веднага беше разпознат като най-изтъкнатия от тях. Пребиваващото в него либидо бе наречено «нарцистично»²⁷. Разбира се, в това нарцистично либидо се проявява и силата на сексуалните нагони в аналитичния смисъл, които трябваше да идентифицираме с признатите от самото начало «нагони за самосъхранение». Така първоначалното разграничаване на азови и сексуални нагони стана недостатъчно. Установи се, че част от азовите нагони са либидни; в *Аза* действаха, вероятно наред с други, и сексуални нагони, но имаме основание да кажем, че старата формула, според която психоневрозата се основава върху конфликт между азовите и сексуалните нагони, не съдържа нищо, което да подлежи днес на отхвърляне. Само разликата между двата вида нагони, която по-рано се схващаше някак качествено, днес се определя другояче, а именно — топически. По-специално преносната невроза, същинският обект на психоанализата, си остава плод на конфликт между *Аза* и либидния обектен пълнеж.

Толкова повече трябва да подчертаваме либидния характер на самосъхранителните нагони сега, когато се решаваме на следващата крачка — да видим в сексуалния нагон съхраняващия всичко *Ерос* и да изведем нарцистичното азово либидо от онези количества либидо, които свързват помежду им клетките на сомата. Но изведнъж се изправяме пред следния въпрос: ако и самосъхранителните нагони са от либидно естество, то може би не съществуват никакви други нагони освен либидни. Поне не се забелязват такива. И тогава ще трябва да дадем право на критиците, които от самото начало подозираха, че психоанализата обяснява *всичко* със сексуалността, или на новаторите като *Юнг*, използващи понятието «либидо» в смисъла на всеобща движеща сила. Не е ли така?

Ние обаче не се стремим към такъв резултат. Ние изходихме от строгото разграничаване на азови нагони

²⁶ “За привидната преднамереност в съдбата на индивида”.

²⁷ Вж. “Въвеждане на нарцисизма”.

=нагони към смъртта и сексуални нагони = нагони към живота. Бяхме готови да подведем и така наречените самосъхранителни нагони под понятието «нагони към смъртта», но по-късно се коригирахме. От самото начало нашето схващане бе *дуалистично* и днес повече от всякога е такава, след като вече противопоставяме не азовите нагони на сексуалните, а нагоните към живота на нагоните към смъртта. Докато либидната теория на *Юнг* е монистична; това, че тя нарича единствената си движеща сила «либидо», не може да не внесе объркване, но ние няма да се влияем от него. Според нашето предположение в Аза действат и други освен либидните самосъхранителни нагони и е нужно само да ги открием. Трябва да се съжالياва, че анализът на Аза е напреднал толкова малко, че доказването им ни затруднява. Но е възможно либидните азови нагони да са свързани по особен начин с другите, които засега не познаваме. Още преди да видим ясно нарцисизма, в психоанализата вече се предполагаше, че азовите нагони са привлекли към себе си либидни компоненти. Но това са твърде несигурни варианти, които противниците им едва ли ще уважат. Неприятно е, че досега сме успели да докажем само либидните нагони. Но от това не бива да заключаваме, че други не съществуват.

При сегашната неяснота в учението за нагоните ще сбъркаме, ако пренебрегнем някое хрумване, което обещава да хвърли светлина върху тях. Ние изходихме от рязката противоположност между нагони към живота и нагони към смъртта. Самата обектна любов ни демонстрира втора такава противоположност — между любовта (нежността) и омразата (агресията). Да можем да свържем тези две полярности, да обясним едната чрез другата! От самото начало установихме един садистичен компонент на сексуалния нагон²⁸; той може, както знаем, да стане самостоятелен и като вид перверзия да завладее всички сексуални желания на личността. Освен това той се явява като доминиращ частичен нагон в една от «предгениталните организации», които съм описал. Но как да изведем садистичния нагон, целящ увреждането на обекта, от съхраняващия живота Ерос? Не е ли близко до ума да приемем, че този садизъм е всъщност нагон към смъртта, който нарцисистичното либидо е отклонило от Аза и поради това той се проявява спрямо обекта? Тук той се поставя в служба на сексуалната функция; в оралната фаза на либидна организация овладяването на любовния обект съвпада с неговото унищожаване, по-късно садистичният нагон се отделя и най-сетне, на стадия на гениталния примат, той поема служещата на размножаването функция покорява сексуалния обект дотолкова, доколкото е необходимо за извършването на половия акт. Може дори да се каже, че изтласканият извън Аза садизъм посочва пътя на либидните компоненти на сексуалния нагон; след това те се устремяват към обекта. Когато първоначалният садизъм не претърпи смекчаване е сливане с либидните компоненти, се получава познатата амбивалентност «любов — омраза».

Ако е допустимо подобно предположение, с него би било изпълнено изискването да се посочи един — вярно, изместен — пример за нагон към смъртта. Само че това схващане е лишено от всякаква нагледност и прави почти мистично впечатление. Излагаме се на подозрението, че сме търсели на всяка цена изход от една много неудобна ситуация. Можем да отговорим, че предположението не е ново, че ведъж вече сме го изказвали още преда да се появи това неудобство. Клинични наблюдения ни наложиха навремето схващането, че мазохизмът като допълващ садизма частичен нагон представлява насочване на садизма към собствения Аз. Но пренасочването на нагона от обекта към Аза е принципно същото като пренасочването му от Аза към обекта, което тук се поставя под въпрос като нещо ново. В такъв случай мазохизмът, насочването на нагона към собствения Аз, би представлявал връщането му към по-ранна фаза, регрестя. В един пункт предишното виждане за мазохизма се нуждае от коригиране — той бе могъл да е и първичен, нещо, което тогава отричам²⁹.

Но иска се върнем към съхраняващите живота сексуални нагони. От изучаването на едноклетъчните узнахме че сливането на два индивида без последващо делене (популацията) има укрепващо и подмладяващо въздействие и върху двата индивида, които скоро след това се откъсват един от друг (вж. по-горе *Липшютц*). В следващите поколения те не показват признаци на дегенерация и изглеждат способни да се съпротивляват на вредите от собствената си обмяна на веществата. Мисля, че това наблюдение може да се приеме и за образец на ефекта от половото сливане. Но по какъв начин сливането на две малко различаващи се клетки води до такова обновяване на живота? Опитът да се замести копулацията на едноклетъчните с въздействието на химични и дори механични дразнителни (вж. по-горе) позволява, струва ми се, сигурен отговор: Това става в резултат от притока на нови дразнителни. И то пасва добре на предположението, че жизненият процес на индивида по вътрешни причини довежда до неутрализация на химичните напрежения, т. е. до смърт, докато сливането с

²⁸ «Три студии върху теорията за сексуалността», 1905.

²⁹ В една много съдържателна я ботата на мисли, но за съжаление не съвсем ясна за мен работа *Сабина Шилрайн* е развила голяма част от тези разсъждения- Тя нарича садистичния компонент на сексуалния нагон «деструктивен» (Деструкцията като причина за развитието. Годишник по психоанализа, 1912). По друг начиня *А. Щерке* (Inleiding by de vertaling von S. Freud. De sexuele beschavingsmoral etc., 1914) се опитва да идентифицира самото понятие «либидо» с теоретично предполагащото биологично понятие «движение към смъртта» (Вж. също *Ранк*. Човекът на изкуството.) Всички тези усилия, както и усилията на настоящата работа, свидетелстват за стремежа към една още не постигната яснота в учението за нагоните.

индивидуално различна жива субстанция засилва теза напрежения, въвежда, така да се каже, нова *вита̀лни несъответствия*, които сетне трябва да се преодолеят. Разбира се, за тези несъответствия би трябвало да има един или повече оптимуми. Това, че ние разглеждам стремежа към понижаване, запазване на постоянно ниво или отстраняване на вътрешните напрежения от раздразителите (*принцип на нирваната* — по изразу на *Барбара Лоу*) като господстваща тенденция в душевния живот, а може би и в нервната система изобщо, нещо, което намира израз в принципа на удоволствието, е един от най-силните ни мотиви да вярваме в съществуването на нагони към смъртта.

Ала едно чувствително смущение в строежа на мислите ни все още е фактът, че тъкмо при сексуалния нагон не откриваме онази тенденция към повторение, която първа ни накара да предположим съществуването на нагони към смъртта. Вярно, сферата на ембрионалното развитие е пребогата на такива повторителни явления, самите зароднишни клетки на половото размножаване повтарят с живота си началото на органичния живот; но същественото в предизвикването от сексуалния нагони процеси е сливането на две клетки. Едва те осигуряват безсмъртието на живата субстанция при висшите същества.

С друга думи, трябва да изясним как е възникнало половото размножаване и какъв е изобщо произходът на сексуалните нагони — задача, която не може да не уплаши един външен човек, тъй като самите специалисти досега не са успели да я разрешат. Ето защо от всички противоречиви данни и мнения ще предадем в най-сбитата форма онова, което може да се свърже с нашите разсъждения.

Едното от тези разсъждения лишава проблема за размножаването от загадъчната му привлекателност, представяйки размножаването като част от растежа (делене, пъпкуване). В духа на *Дарвиновото* трезво мислене можем да си представим възникването на размножаването чрез полово диференцирани зароднишни клетки като затвърждаване и по-нататъшно използва не на благоприятната страна на амфиксията, получила се при случайната копулация на две едноклетъчни³⁰. Така че «полът» е сравнително ново явление, а извънредно силните нагони, чиято цел е да предизвикват половото сливане, са повторение на нещо, извършило се веднъж случайно и затвърдило се впоследствие като благоприятно.

Както по отношение на смъртта, и тук възниква въпросът, дали за едноклетъчните не бива да се допуска нищо повече от видимото, или може да се предположи, че сили и процеси, наблюдаващи се при по-висши организми, са се породили най-напред при тях. За нашите цели споменатото разбиране за сексуалността не носи особена полза. Може да му се възрази, че то предполага съществуването на нагони към живота в най-примитивните организми, защото иначе противодействащата на жизнения ход и затрудняваща умирането копулация нямаше да се затвърди и развие, а щеше да се избягва. Така че, ако не искаме да се откажем от допускането за нагони към смъртта, трябва от самото начало да ги съчетаем с нагони към живота. Налага се обаче да признаем, че тук работим върху уравнение с две неизвестни. Останалото, което науката за половете знае, е толкова малко, че може да се сравни с тъмница, в която не е прониквал дори лъчът на някаква хипотеза. Такава хипотеза срещаме на съвсем друго място, но тя е тъй фантастична — по-скоро мит, отколкото научно обяснение, — че не бих посмял да я приведа тук, ако не изпълняваше тъкмо онова условие, към чието изпълнение се стремим. Тя извежда един нагон от *потребността да се възстанови предишно състояние*.

Разбира се, имам предвид теорията, която *Платон* развива в «*Симпозион*» чрез устата на *Аристофан* и която разглежда не само произхода на половия нагон, а и неговата най-важна разновидност по отношение на обекта: «Защото в началото нашето тяло далеч не с изглеждало така, както днес; било е съвсем различно. Отначало е имало три пола, не само мъжки и женски, както сега, а и трети, обединяващ първите два. . . мъжо-жена. . .» Всичко у тези хора било двойно, те имали четири ръце и четири крака, две лица, две полови области и т. н. Тогава Зевс решил да раздели всеки човек на две, «както се разрязват дюли за компот. . . След като съществото било разделено, двете части затъгували една за друга, обгърнали се с ръце, сплели се, *страстно желяели да се сраснат*.”

На проф. *Хайнрих Гомперц* (Виена) дължа следните сведения за произхода на Платоновия мит, които отчасти предавам с неговите думи: Искам да ви обърна внимание, че още в «*Упанишадите*» се открива същата в основни черти теория. В упанишадата *Брихад-Араниака* 1, 4, 3, където е описан произходът на света от атмана (субекта, Аза), се казва: “. . . Но той (атманът) не познавал радостта, а не познавал радостта, защото бил сам. Тогава закопнял за някой Втори. Бил голям колкото мъж и жена, когато са прегърнати. Това свое Аз той разделил на две чгсти, отнего се родили Съпругът и Съпругата. Ето защо тялото на Аза е една половина, така го обяснява Яинавалкия. И празното пространство тук се изпълва от Жената.”

Упанишадата *Брихад-Араниака* е най-старата от всички упанишади, никой компетентен изследовател не я датира по-късно от 800 г. пр. н. е. На въпроса, дали *Платон* е могъл някак, макар в опосредствено, да заимства тези идеи, аз за разлика от господстващото мнение не бих отговорил с категорично “не”, защото дори идеята за преселението на душите не може напълно да се отхвърли. И да има такова опосредствено от питагорейците заимстване, то с нищо не намалява значимостта на това идейно съвпадение, тъй като *Платон* нямаше да възприеме тази ориенталска история, камо ли да и отреди толкова важно място, ако не беше съзрял истина в нея.

³⁰ Макар че *Вайсман* отрича и това предимство (“Зароднишната плазма”, 1892): “Оплождането съвсем не представлява подмладяване или обновление на живота, то съвсем не е необходимо за продължаването му, то не е нищо друго освен начин да се смесят две различни наследствени тенденции.” Но все пак той констатира, че това смесване има за резултат по-голямо разнообразие на организмите.

В една статия на *К Циглер*, “Развитие на хората и световите” (*Neue Jahrbucher fur das klassische Altertum*, Bd. 31, 1913), на въпросната мисъл на *Платон* е приписан вавилонски произход.

Да дръзнем ли, следвайки идеята на писателя философ, да приемем, че при оживяването си живата субстанция е била разкъсана на малки части, които оттогава се стремят чрез сексуалните нагони към повторно съединяване? Че като преминават през царството на еноклетъчните. тези нагони, продължители на химичния афинитет на неживата материя, постепенно преодоляват трудностите, които изпълнената със смъртоносни дразнителни среда противопоставя на техния стремеж, принуждавайки ги да формират защитна обвивка? Че по този начин разпръснатите частици жива материя стигат до многоклетъчността и накрая пренасят върху зародшните клетки нагона към съединяване в максимална концентрация? Мисля, че на това място трябва да спрем.

Но не без няколко думи на самокритично опомняне. Някой би могъл да ме запита дали и доколко самият аз съм убеден в развитите тук предположения. Отговорът ми ще бъде, че нито съм убеден, нито искам друго да убеждавам. По-точно: не знам доколко мога да вярвам в тях. Струва ми се, че афективният момент на убеждението тук изобщо не е нужен. Човек може да се отдаде на една мисъл, да я последва дотам, докъдето води, просто от научно любопитство или, ако щете, като *advocatus diaboli*³¹, който не се обвързва с дявола. Сам разбирам, че третата ми крачка в учението за нагоните не може да претендира за същата сигурност, както предишните две — разширяването на понятието «сексуалност» и въвеждането на нарцисизма. Тези нововъведения представляваха непосредствено пренасяне на наблюденията в теорията и не бяха свързани с повече грешки, отколкото е неизбежно в такива случаи. Но твърдението за *регресивния* характер на нагоните се основава върху материал на наблюдението — върху данните за стремежа към повторение. Възможно е да съм надценил тяхното значение. Ала тази идея не може да се развие без многократно комбиниране на факти с предположения и значително отдалечаване от наблюденията. Ясно е, че крайният резултат при изграждането на една теория е толкова по-ненадежден, колкото по-често се прави това, но няма как да се посочи степента на несигурност. Може да сме улучили или жестоко да се заблуждаваме. В подобни случаи аз не се доверявам много на така наречената интуиция; онова, което са ми представяли като неин плод, ми се е струвало по-скоро ефект от известна безпристрастност на интелекта. Но за съжаление човек рядко е безпристрастен, когато става въпрос за най-важните неща, за големите проблеми на науката и живота. Мисля, че тук всеки е завладян от дълбоко вкоренени в него предпочитания, които той, без да иска, подкрепя с разсъжденията си. При толкова сериозни основания за недоверие, изглежда, не ни остава нищо друго, освен да се отнасяме с резервирана благосклонност към нашите мисловни усилия. Бързам само да добавя, че подобна самокритика съвсем не ни задължава да сме особено толерантни към всяко друго мнение. Напълно редно е да отхвърляме неумолимо теории, на които противоречат още първите крачки в анализа на наблюденията, като при това знаем, че теориите, които ние застъпваме, са още недоказани. Не бива да ни смущава, че в разсъжденията ни за нагоните към живота и смъртта има толкова много странни и трудно представими моменти, като изтласкването на един нагон от друг или насочването му от Аза към обекта и подобни. Причината е само в това, че сме принудени да работим с научните термини, т. е. с образния език на психологията (по-точно — на дълбинната психология). Инак изобщо не бихме могли да опишем съответните процеси, нещо повече — не бихме ги възприели. Недостатъците на описанието ни вероятно биха изчезнали, ако можехме вече да заместим психологичните термини с физиологични или химични. Те също принадлежат към образен език, но познат ни отдавна, а може би и по-елементарен.

Трябва обаче да ни е ясно, че несигурността на разсъжденията ни силно се повишава от нуждата да се опираме на биологичната наука. Наистина биологията е царство на неограничените възможности, от нея трябва да очакваме най-изненадващи обяснения и е трудно да отгатнем какви отговори ще даде на въпросите ни след няколко десетилетия. Може би такива, които ще вдигнат във въздуха цялата ни изкуствена постройка от хипотези. Щом е така, би попитал някой, за какво се предприемат разсъждения като изложените в тази глава и защо се съобщават? Ами не мога да отрека, че някои от аналозиите, връзките и зависимостите в тях ми се сториха достойни за внимание.

Накрая — някои пояснения на названията, които в хода на разсъжденията претърпяха известно развитие. Какво са “сексуални нагони”, знаехме от връзката им с половете и функцията на размножаването. Запазихме това название и след като данните на психоанализата ни накараха да не разглеждаме връзката им с размножаването като задължителна. С въвеждането на нарцисистичното либидо и разширяването на това понятие върху отделната клетка нашият сексуален нагон се превърна в Ерос, който тласка частите на живата субстанция една към друга и поддържа връзката им, а понятието “сексуални нагони” остана за насочения към обекти дял от Ероса. Според спекулативните ни разсъждения този Ерос действа от самото начало на живота и се противопоставя на нагона към смъртта в качеството си на нагон към живота, възникнал с оживяването на органичната материя. Тези разсъждения се опитват да разрешат загадката на живота, като приемат два изначално борещи се един с друг нагона.

По-неразбираеми са може би измененията на понятието “азовни нагони”. Отначало наричахме така всички непознати ни по-отблизо нагони, които се различаваха от насочените към обект сексуални нагони, и

³¹ “Адвокат на дявола» — при канонизацията на нов светец в католическата църква се ввежда двупут, в който адвокатът на бога изтъква заслугите на светеца, а адвокатът на дявола ги оспорва. — Б. пр.

противопоставяхме азовите нагони на сексуалните, чийто израз е либидото. По-късно се доближихме до анализа на Аза и установихме, че част от азовите нагони също са от либидно естество, като обект им е собственият Аз. Сега тези нарцистични самосъхранителки нагони трябваше да се причислят към либидните сексуални нагони. Противоположността между азови и сексуални нагони се превърна в противоположност между азови и обектни нагони, и двата от либидно естество. Появи се обаче нова противоположност — между либидни (азови и обектни), нагони и други, намиращи се в Аза и откриващи се може би като деструктивни нагони. Спекулативните разсъждения я превърнаха в противоположност между нагони към живота (Ерос) и нагони към смъртта.

VII

Ако нагоните наистина имат общата черта да се стремят към възстановяване на предишно състояние, не бива да се учудваме, че толкова много процеси в душевния живот се извършват независимо от принципа на удоволствието. Тази черта би трябвало да се пренесе върху всеки частичен нагон, като в този случай се отнася до връщане към определен етап на развитието. Но това не значи, че всичко още не се е подчинило на принципа на удоволствието, е противоположно на този принцип. Тъй че засега остава нерешена задачата да се определи отношението на нагонните повторения към господството на принципа.

Установихме, че една от най-ранните и най-важни функции на душевния апарат е да «фиксира» надигащите се нагонни импулси, да замества господстващия в тях първичен процес с вторичния, да превръща свободно движещата се тяхна енергия в неподвижен (тоничен) пълнеж. Превръщането не може да се съобразява с появата на неудоволствие, но това не отменя принципа на удоволствието. Превръщането е по-скоро в служба на този принцип; обуздаването на нагоните е подготвителен акт, който въвежда и гарантира господството му.

Нека да разграничим функцията и тенденцията по-строго, отколкото досега. Тогава принципът на удоволствието се оказва тенденция, служеща на функция, която има задачата да освободи напълно душевния апарат от възбуда — или да държи тази възбуда на постоянно ниво, или да я снижава колкото е възможно. Още не можем да изберем окончателно една от тези формулировки, но забелязваме, че така определената функция изглежда част от всеобщия стремеж на живия свят да се върне към покоя на неживия. Всички знаем, че върховното наше удоволствие, сексуалният акт, е свързано с рязкото угасване на силна възбуда. От тази гледна точка фиксирането на нагонните прояви представлява подготовка на възбудата за окончателното ѝ преодоляване.

В същата връзка възниква въпросът, дали усещанията за удоволствие и неудоволствие могат да се предизвикват еднакво от фиксирани и от свободни възбудни процеси. Изглежда във от съмнение, че свободните, първични, процеси пораждат и в двете посоки много по-интензивни усещания от фиксираните, или вторични, процеси. Първичните са и по-старите, при зараждането на душевния живот други няма и можем да заключим, че ако принципът на удоволствието не действаше още при тях, той изобщо не би могъл да се наложи при по-късните.

Така стигаме до не съвсем елементарния резултат, че в началото на душевния живот стремежът към удоволствие се проявява много по-силно, отколкото по-късно, но не така неограничено; често му се налага да понася неуспехи. Във фазите на по-голяма зрелост господството на принципа на удоволствието е много по-стабилно, но самият той, както и всички други нагони, не е избягнал обуздаването. Във всеки случай онова, което поражда удоволствие или неудоволствие от възбудата, е налице в еднаква степен и при вторичния, и при първичния процес.

Оттук трябва да тръгнат по-нататъшни изследвания. Нашето съзнание ни предава от вътрешността не само усещания за удоволствие и неудоволствие, а и едно особено напрежение, което също може да бъде приятно или неприятно. Дали чрез тези усещания трябва да различаваме фиксираните и свободните енергийни процеси, или чувството за напрежение се отнася до абсолютната величина, до равнището на пълнежа, докато измененията в диапазона “удоволствие—неудоволствие” са индикатор на промените във величината на пълнежа за единица време? Не може също да не забележим, че нагоните към живот; са в много по-голяма степен обект на вътрешното ни възприятие, защото са смутители, носители на постоянно напрежение, преодоляването на което се съпровожда с удоволствие, докато нагоните към смъртта като че ли работят незабелязано. Изглежда, че принципът на удоволствието направо служи на нагоните към смъртта; той обаче бди и за външните дразнителни, които представляват опасност и за двата вида нагони, а особено внимава да не се усилят вътрешните дразнения, усложняващи жизнената задача. Оттук произтичат много други въпроси на които сега не може да се отговори. Трябва да сме търпеливи и да чакаме нови средства и поводи за изследвания. И да бъдем готови да изоставим един път, по който сме вървели известно време, ако се окаже, че той не води към нищо добро. Само вярващите, които искат от науката да им замести изоставения катехизис, се сърдят на учения за това, че развива възгледите си и дори се отказва, от някои. А утеха за бавния напредък на научното познание ни предлага един поет (*Рюкерт* в “Макамите”³² на Харнри):

³² Жаврв средновековната арабска и персийска литература. —

“Ако не можем да вредяем, те изкуцукаме.

Писанието казва, че не е грях да се куца.

Превод от немски език : Маргарита Дилова

Библиотека “Съвременна чуждестранна психология”
Издаелство “наука и изкуство” София 1992